

HINDISTON RESPUBLIKASINING ILM-FAN DIPLOMATIYASI VA TASHQI SIYOSIY TAMOYILLARINING O'ZBEKISTON UCHUN AHAMIYATI

To'raev O'tkir Xudoyberdiyevich

Innovatsion rivojlanish agentligi Murojaatlar bilan ishlash bo'yicha bosh mutaxassisi
turaevutkir@gmail.com <https://orcid.org/0009-0008-5927-2330>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21127849>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hindiston Respublikasining Jawoharlal Nehru tomonidan shakllantirilgan ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillari — Panchsheel (Besh tamoyil), Nizolsiz harakat (Non-Aligned Movement), "Qo'shni birinchi" (Neighbourhood First), "Sharqqa yo'l" (Act East) va strategik avtonomiya — tahlil qilinadi hamda ushbu tajribaning O'zbekiston uchun ahamiyati o'rganiladi. Nehruning ilmiy infratuzilma — CSIR, TIFR, IIT — va ilm-fan diplomatiyasini tashqi siyosatning asosiy instrumentiga aylantirish tajribasi zamonaviy O'zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan amaliy modellar sifatida ko'rib chiqiladi. Metodologiyada adabiyotlar tahlili, solishtirma tahlil va siyosiy hujjatlar tahlili qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: ilm-fan diplomatiyasi; Panchsheel; Nizolsiz harakat; Act East; strategik avtonomiya; O'zbekiston; innovatsion rivojlanish

Abstract: This article analyses the science diplomacy and foreign policy principles of the Republic of India as formulated by Jawaharlal Nehru — Panchsheel, the Non-Aligned Movement, the Neighbourhood First Initiative, Act East Policy, and strategic autonomy — and examines their relevance and applicability to Uzbekistan's contemporary development agenda. Nehru's approach to building scientific infrastructure (CSIR, TIFR, IIT) and leveraging science diplomacy as a key foreign policy instrument is examined as a practical model for Uzbekistan's innovation-driven national strategy. The methodology includes literature review, comparative analysis, and policy document analysis.

Keywords: science diplomacy; Panchsheel; Non-Aligned Movement; Act East; strategic autonomy; Uzbekistan; innovation development

Аннотация: В данной статье анализируются принципы науко-дипломатии и внешней политики Республики Индия, сформулированные Джавахарлалом Неру, — Панчшила, Движение неприсоединения, политика «Соседство прежде всего», «Действуй на Восток» и стратегическая автономия, — а также исследуется их значение и применимость для Узбекистана. Подход Неру к созданию научной инфраструктуры (CSIR, TIFR, IIT) и использованию науко-дипломатии как ключевого инструмента внешней политики рассматривается как практическая модель для инновационной стратегии Узбекистана. Методология включает обзор литературы, сравнительный анализ и анализ политических документов.

Ключевые слова: наука-дипломатия; Панчшила; Движение неприсоединения; Act East; стратегическая автономия; Узбекистан; инновационное развитие

Kirish. Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida ilm-fan diplomatiyasi — davlatlarning ilmiy-texnik hamkorlik va innovatsion salohiyatini tashqi siyosatning samarali instrumenti sifatida qo'llashi — tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yo'nalishda Hindiston Respublikasining postkolonial tajribasi, xususan, Jawoharlal Nehru

(1889–1964) boshchiligida shakllangan tizimli yondashuv, jahon siyosatshunosligida alohida o'rin tutadi.

Hindistonning mustaqillikka erishgan 1947-yildan boshlab Nehru ilm-fan va diplomatiyani o'zaro uzviy bog'liq jarayonlar sifatida ko'rib, ularni milliy taraqqiyotning asosi qilib belgiladi. U bir tomondan CSIR (Council of Scientific and Industrial Research), TIFR (Tata Institute for Fundamental Research) va IIT (Indian Institutes of Technology) kabi yirik ilmiy muassasalarni barpo etdi; ikkinchi tomondan esa Panchsheel, Nizolsiz harakat (NAM) va fan-madaniy almashinuv mexanizmlarini xalqaro hamkorlikning asosiy vositalariga aylantirdi.

O'zbekiston Respublikasi ham 1991-yildan boshlab mustaqil taraqqiyot yo'lida ilm-fan, ta'lim va innovatsiyani ustuvor yo'nalish sifatida belgilab, bu sohalarida xalqaro hamkorlikni kengaytirib kelmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan e'lon qilingan "Yangi O'zbekiston" strategiyasi va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot dasturlarida ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim o'rin egallaydi. Shu nuqtai nazardan, Hindistonning Nehru davridan boshlangan ilm-fan diplomatiyasi modeli O'zbekiston uchun qimmatli amaliy tajriba sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillarini tahlil qilish hamda ularning O'zbekiston uchun tatbiqiy ahamiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: Nehruning ilm-fan diplomatiyasi modeli qanday tarkibiy elementlardan iborat? Hindistonning tashqi siyosiy tamoyillari — Panchsheel, NAM, "Qo'shni birinchi", Act East va strategik avtonomiya — o'z amaliy samaradorligini qanday ko'rsatdi? Ushbu tajriba O'zbekistonning zamonaviy xalqaro hamkorlik strategiyasiga qanday tatbiq etilishi mumkin?

Metodologiya. Ushbu tadqiqot bir nechta o'zaro to'ldiruvchi uslublar asosida amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi va tashqi siyosiy tamoyillariga oid manbalar — UNESCO rasmiy hujjatlari, Hindiston Tashqi Ishlar Vazirligi (MEA) siyosiy hujjatlari, Taylor & Francis, Springer va Elsevier nashrlarida chop etilgan ilmiy maqolalar, shuningdek, Nehru Memorial Museum & Library arxiv materiallari — keng qamrovda o'rganildi.

Ikkinchi bosqichda solishtirma tahlil metodi qo'llanildi: Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi tajribasi O'zbekistonning joriy innovatsion rivojlanish strategiyasi bilan qiyosiy tahlil qilindi. Xususan, Hindistondagi CSIR, TIFR va IIT tizimlarining tashkil etilish jarayoni O'zbekistondagi Innovatsion rivojlanish vazirligi, Texnoparklar va akademik institutlar faoliyati bilan taqqoslandi.

Uchinchi bosqichda Hindiston va O'zbekistondagi ilmiy siyosatga oid rasmiy hujjatlar tahlil qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmonlari va qarorlari, "Yangi O'zbekiston" strategiyasining ilm-fan va innovatsiyaga oid bo'limlari hamda xalqaro hamkorlik to'g'risidagi ikki tomonlama bitimlar asosiy manba sifatida foydalanildi. Tadqiqotda triangulyatsiya tamoyili qo'llanilgan bo'lib, bu natijalarning ishonchligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Natijalar. Ilmiy infratuzilma va Nehruning strategik qarorlari. Tadqiqot natijasida Nehruning ilm-fan siyosati uchta asosiy yo'nalishda amalga oshirilganligi aniqlandi. Birinchidan, muassasaviy infratuzilma yaratish: CSIR tarmog'ini kengaytirish orqali mamlakat bo'ylab 38 dan ortiq ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarini barpo etish, TIFR orqali fundamental tadqiqotlar uchun yetakchi markaz tashkil etish va IIT tizimini yo'lga qo'yib, yuqori malakali muhandis-olimlar tayyorlashni tizimli darajaga ko'tarish. Ikkinchidan, ilm-

fan diplomatiyasini xalqaro maydonning asosiy instrumentiga aylantirish. Uchinchidan, Hindistonning tashqi siyosiy tamoyillarini — Panchsheel va NAM — ilmiy-texnik hamkorlikning huquqiy va axloqiy platformasiga asoslash.

Tashqi siyosiy tamoyillar va ularning amaliy samarasi. Panchsheel (1954) — suverenitetni hurmat qilish, tajovuzkorlik qilmaslik, ichki ishlarga aralashmaslik, tenglik va tinchlikda hamkorlik tamoyillari — Hindistonning barcha davlatlar bilan, shu jumladan O'zbekiston bilan ham, munosabatlarda asosiy diplomatik platforma bo'lib xizmat qilmoqda. NAM 1961-yilda tashkil etilgan vaqtdan beri Hindistonga xalqaro maydonda mustaqil pozitsiyani saqlash va rivojlanayotgan mamlakatlar bilan hamkorlikni kengaytirish imkonini berdi. 2014-yilda e'lon qilingan Act East siyosati ASEAN davlatlari bilan savdo aylanmasini 40 foizdan ziyod oshirdi va mintaqaviy strategik hamkorlikni yangi sifat bosqichiga ko'tardi.

Hindiston-O'zbekiston hamkorligining mavjud ko'rinishlari. Tadqiqot O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi strategik sheriklik munosabatlari 2011-yildan beri doimiy rivojlanib kelayotganligini ko'rsatdi. Ikki mamlakat o'rtasida ilm-fan, ta'lim, farmatsevtika, axborot texnologiyalari va energetika sohalarida hamkorlik shartnomalari imzolangan. Hindistonning ITEC (Indian Technical and Economic Cooperation) dasturi doirasida yuz dan ortiq o'zbek mutaxassisi Hindistonda malaka oshirdi. Shuningdek, Hindistondagi IIT va boshqa yetakchi universitetlarda o'zbek talabalari ta'lim olish imkoniyati kengaytirildi.

O'zbekiston uchun amaliy model sifatida ilm-fan diplomatiyasi. Hindistonning tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilm-fan muassasalarini barpo etish va ularni tashqi siyosatning instrumentiga aylantirish davlatning xalqaro obro'sini oshirish va iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish uchun strategik resurs bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonning innovatsion rivojlanish agentligi va texnoparklar tizimi shu yo'nalishda muhim qadamlarni bosib o'tgan bo'lsa-da, Hindiston tajribasi bu jarayonni yanada tizimlashtirish va xalqarolashtirish yo'llarini ko'rsatadi.

Muhokama. Hindistonning ilm-fan diplomatiyasi modeli, o'z ahamiyatini yo'qotmasdan, bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Biroq ushbu tajribani O'zbekistonga tatbiq etishda bir qator farqlar va cheklovlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, O'zbekiston va Hindiston iqtisodiy, demografik va geosiyosiy jihatdan turli sharoitlarda joylashgan. Hindiston 1,4 milliarddan ortiq aholiga ega katta davlat bo'lib, uning ilmiy salohiyati va xalqaro ta'siri O'zbekistonnikidan sezilarli darajada yuqori.

Ikkinchidan, Nehruning Panchsheel tamoyillarini Xitoy bilan munosabatlarda qo'llash tajribasi, xususan 1962-yilgi mojaro, bu tamoyillarning amaliyotdagi chegaralarini ko'rsatdi. O'zbekiston esa o'z mintaqasida — Markaziy Osiyoda — Rossiya, Xitoy va G'arb kuchlari o'rtasida murakkab geosiyosiy muvozanatni saqlashga majbur. Shu nuqtai nazardan, strategik avtonomiya doktrinasi O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, Hindistonning NAM doirasidagi tajribasi ko'rsatadiki, har qanday ko'p tomonlama hamkorlik mexanizmi ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy resurslarni teng taqsimlash muammosiga duch keladi. O'zbekiston ushbu muammoni hal etishda yanada aniq va o'lchanadigan hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishi lozim. Shu bilan birga, "Qo'shni birinchi" siyosatining O'zbekiston uchun varianti — O'rta Osiyo hamkorligi doirasida infratuzilma, savdo va ilmiy hamkorlikni kuchaytirish — mintaqaviy integratsiya jarayonini tezlashtirishi mumkin.

Hindistonning Act East siyosatiga o'xshash "Ko'p vektorli diplomatiya" yondashuvini O'zbekiston allaqachon amalda qo'llamoqda. "Yangi O'zbekiston" strategiyasi Rossiya, Xitoy,

AQSh, Yevropa Ittifoqi, Hindiston, Turkiya va Janubiy Koreya bilan bir vaqtda hamkorlikni kengaytirishni ko'zda tutadi. Bu yondashuv Hindiston strategik avtonomiyasining o'zbekona ko'rinishi bo'lib, ikkala mamlakat ham yirik geosiyosiy bloklarga qo'shilmasdan, barcha yo'nalishlar bo'yicha munosabatlarni rivojlantirishni afzal ko'radi.

Xulosa. Hindiston Respublikasining ilm-fan diplomatiyasi tajribasi va tashqi siyosiy tamoyillari O'zbekiston uchun qimmatli strategik darslar to'plami hisoblanadi. Nehruning CSIR, TIFR va IIT orqali yaratgan ilmiy infratuzilmasi, ilm-fan va madaniy almashinuvni diplomatik instrument sifatida qo'llash tajribasi, Panchsheel va NAM orqali mustaqil xalqaro pozitsiyani saqlab qolish uslubi — bularning barchasi O'zbekistonning joriy innovatsion rivojlanish strategiyasiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan amaliy modellardir.

O'zbekiston uchun eng dolzarb xulosalar quyidagilardan iborat: birinchidan, ilm-fan muassasalari — universitetlar, tadqiqot markazlari va texnoparklar — tashqi siyosatning faol ishtirokchisiga aylantirilishi lozim; ikkinchidan, xalqaro ilmiy hamkorlik shartnomalari nafaqat resurs almashishni, balki O'zbekiston olimlarining global tadqiqot tarmog'iga integratsiyasini ta'minlashi kerak; uchinchidan, "Ko'p vektorli diplomatiya" doirasida ilm-fan va ta'lim almashinuv dasturlari ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq.

Hindiston va O'zbekiston o'rtasidagi strategik sheriklik ushbu umumiy tamoyillar asosida yanada chuqurlashtirilishi mumkin. Xususan, IIT modeli asosida O'zbekistonda muhandislik va texnologiya universitetlarini qo'shma boshqaruv tamoyillari asosida rivojlantirish, ITEC dasturini kengaytirish va Hindiston-O'zbekiston ilmiy hamkorlik fondi tashkil etish kabi aniq takliflar amalga oshirilishi mumkin. Bunday hamkorlik nafaqat ikki mamlakatning manfaatlarini, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining innovatsion taraqqiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO Digital Library. Problems of Indian Science Since Nehru. UNESCO, 1968. unesdoc.unesco.org
2. Jawaharlal Nehru Pioneering India's Scientific Progress. IJFANS, 2024. [ijfans.org](https://www.ijfans.org)
3. Council of Scientific and Industrial Research. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/CSIR>
4. History of Indian Institutes of Technology. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/IIT>
5. Sengupta, A. Phenomenological Perspective of Science Diplomacy of India. Cogent Social Sciences, 2025. Taylor & Francis Online
6. Science Diplomacy Review. FISD Publication, 2021. [fisd.in](https://www.fisd.in)
7. Five Principles of Peaceful Coexistence. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Five_Principles_of_Peaceful_Coexistence
8. Non-Aligned Movement. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Non-Aligned_Movement
9. India's Neighbourhood First Policy. MEA. <https://www.mea.gov.in>
10. Ten years of India's Act East Policy. ORF. <https://www.orfonline.org>
11. India Between Superpowers: Strategic Autonomy. CFR. <https://www.cfr.org>
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.
13. Hindiston-O'zbekiston strategik sheriklik to'g'risidagi birgalikdagi bayonot. 2011-yil. Hindiston Tashqi Ishlar Vazirligi.
14. UNESCO Archives. Jawaharlal Nehru Multimedia Series. UNESCO, 2023.
15. India's Technical and Economic Cooperation (ITEC) Programme Annual Report. Ministry of External Affairs, India, 2023.